

DETERMINANTY I BARIERY W PROCESIE ZMIANY ŚCIEŻKI ROZWOJU NIEMIECKIEGO REGIONU BRANDENBURGII

(Anna Dąbrowska)

Abstract: Determinants and Barriers Affecting the Process of Changing Development Path of German Region Brandenburg. The main research question in this article concerns the factors responsible for development of Brandenburg in the last 15 years, which enable to divert the region from its previous development model. For answering this question the method of individual, in-depth interviews with the main actors on the regional scene was used, supported by desk research and statistical data analysis. The development of Brandenburg was strongly influenced by external factors as consequences of functioning under the conditions of centrally planned economy and façade democracy (as GDR), the unification of Germany, the necessity of transformation and restructuring with strong support of external funding, finally moving the capital city of Germany to Berlin. However of crucial importance was a conscious, pragmatic and consistently implemented policy of the regional authorities based on the idea of territorial and sectoral concentration (instead of the idea *Gießkanneprinzip*).

Keywords: Berlin-Brandenburg Metropolitan Region, capital city effect, clusters, regional growth cores (Regionale Wachstumskerne), territorial and sectoral concentration.

Wprowadzenie

Brandenburgia to jeden z szesnastu krajów związkowych Republiki Federalnej Niemiec. Ustrój polityczny Niemiec określany jako demokratyczna republika federalna (tzw. federacja landów) nadaje niemieckim regionom **charakter państw o ograniczonej suwerenności**. Brandenburgia, podobnie jak inne kraje związkowe, posiada własną konstytucję (niewymagającą zatwierdzenia przez władze federalne), ograniczone prawa utrzymywania stosunków międzynarodowych, własny rząd, parlament oraz sądownictwo, a tym samym możliwości samodzielnego kształtowania swojej ścieżki rozwojowej. Fakt dużej autonomii regionu niewątpliwie nadaje zmianom rozwojowym obserwowanym w Brandenburgii szczególny kontekst i powinien być brany pod uwagę przy ewentualnych porównaniach z innymi regionami o odmiennym statusie administracyjnym. Brandenburgia należy do grupy regionów słabo rozwiniętych w Unii Europejskiej (o wartości PKB *per capita* poniżej mediany dla 268 regionów NUTS 2), o silnym wzroście PKB *per capita* (w latach 2000-2011 zmiana miejsca w rankingu regionów europejskich o 42 pozycje i 45,7%)¹, które w świetle analizowanych danych sta-

¹ Z 81. na 123. miejsce (na 268 regionów w UE) [Wojnicka 2015].

tystycznych dokonały pozytywnej zmiany swojej ścieżki rozwojowej (podwyższenie modelu innowacji z klasy C na B) [Wojnicka 2015]. Jest to jeden z pięciu regionów europejskich, który obok Friuli Venezia Giulia (Włochy), Walii (Wielka Brytania), Nord – Pas-de-Calais (Francja) oraz Galicji (Hiszpania) został wybrany do pogłębionych analiz w ramach badania ścieżek rozwoju regionów słabiej rozwiniętych.

W ramach tego opracowania podjęta została próba zidentyfikowania czynników, które odpowiedzialne są za obserwowaną statystycznie zmianę modelu innowacji w niemieckim regionie Brandenburgii, a także – wyróżnienia barier, które utrudniają ten proces. Podstawą do formułowania wniosków były wywiady pogłębione z przedstawicielami kluczowych aktorów sceny innowacji w Brandenburgii, a także dodatkowe informacje pozyskane w ramach badania terenowego, przegląd literatury oraz analiza danych statystycznych.

1. Ogólna charakterystyka regionu

Administracyjnie Brandenburgia składa się z czternastu powiatów i czterech miast na prawach powiatu: Poczdamu (stolicy regionu z ponad 167 tys. mieszkańców – 2015 r.), Chociebuża (99 tys.), Brandenburgu nad Hawelą (71 tys.) oraz Frankfurtu nad Odrą (58 tys.).

Brandenburgię można obecnie scharakteryzować jako:

- **Nowy kraj związkowy** (tzw. *neues Bundesland*)² leżący na terytorium dawnej NRD (Niemieckiej Republiki Demokratycznej), który razem z Berlinem, Meklemburgią-Pomorzem Przednim, Saksonią, Saksonią-Anhalt oraz Turynią został w 1990 r. przyłączony do federacji (Republiki Federalnej Niemiec).
- **Region o przygranicznym położeniu i dużej dostępności komunikacyjnej.** Brandenburgia położona jest w północno-wschodnich Niemczech i na odcinku 267 km graniczy z Polską (z województwami zachodniopomorskim oraz lubuskim). Ponadto sąsiaduje od północy z Meklemburgią-Pomorzem Przednim (448 km), od południa – z Saksonią (242 km), zaś na zachodzie – z Saksonią-Anhalt (379 km) oraz na niewielkim odcinku z Dolną Saksonią (30 km). Mimo swojego przygranicznego położenia cechuje się dobrą dostępnością komunikacyjną. O jej sile stanowi siatka autostrad dochodzących koncentrycznie do obwodnicy Berlina szeroko okalającej miasto (przede wszystkim A2 na zachód do Hanoweru i Zagłębia Ruhry, A9 na południowy wschód w kierunku Lipska, Norymbergii i Monachium, A12 na wschód w kierunku Frankfurtu nad Odrą, Poznania i Warszawy, A13 w kierunku Drezna i Pragi oraz A24 w kierunku Hamburga), dobrze rozwinięta sieć kolejowa (dogodne

² Kraje związkowe wchodzące w skład Republiki Federalnej Niemiec (od 1949, 1952 lub 1957 r.) określane były mianem starych krajów związkowych (tzw. *Alte Bundesländer*, czyli Badenia-Wirtembergia, Bawaria, Dolna Saksonia, Hamburg, Hesja, Nadrenia Północna-Westfalia, Nadrenia-Palatynat, Saara oraz Szlezwik-Holsztyn).

połączenia lokalne z Berlinem oraz dobre połączenia dalekobieżne klasy ICE i IC z Berlina do innych niemieckich miast³ oraz kanały żeglowne (Odra-Hawela i Odra-Szprewa łączące dorzecza Odry i Łaby). Dodatkowo, rozszerzenie Unii Europejskiej „przesunęło” Brandenburgię z krańca na środek Unii Europejskiej.

- **Region obwarzankowy.** Cechą charakterystyczną landu jest jego obwarzankowy charakter – Brandenburgia całkowicie otacza stolicę Republiki Federalnej Niemiec – Berlin (na odcinku 234 km) i określana jest tym samym mianem *Land ohne Mitte* (czyli region bez środka).
- **Region „zielony” i rolniczy.** Brandenburgia stanowi atrakcyjny pod względem przyrodniczym i turystycznym region. Około 30% jej powierzchni stanowią obszary chronione: jeden park narodowy (Park Narodowy Doliny Dolnej Odry w powiecie Uckermark⁴), trzy rezerваты biosfery (Schorfheide-Chorin, Spreewald oraz Krajobraz Rzecznej Łaby) oraz jednaście Parków Krajobrazowych. Przyrodniczy obraz regionu dopełnia 3 tys. jezior i 33 tys. kilometrów rzek i kanałów, stanowiących idealne środowisko życia dla rzadkich gatunków roślin i zwierząt.
- **Region o trudnej sytuacji demograficznej.** Brandenburgia charakteryzuje się bardzo niską gęstością zaludnienia (84 osób/km² przy średniej dla Niemiec na poziomie 230 osób/km²), a także niekorzystnymi prognozami demograficznymi. Zakładają one wyludnianie się tzw. dalszych obszarów metropolitalnych (niem. *der weitere Metropolenraum*), czyli obszarów położonych poza bezpośrednim sąsiedztwem Berlina, nawet o 21% do 2030 r. (względem 2009 r.). Jednocześnie przewidywany jest wzrost liczby ludności bezpośrednich okolic Berlina (niem. *Berliner Umland*) o ponad 6% do 2030 r. [*Wspólne planowanie...* 2010: 8].
- **Region o bardzo silnym potencjale naukowo-badawczym i umiarkowanym poziomie innowacyjności.** Brandenburgia wraz z jedenastoma uczelniami wyższymi (w tym uniwersytetami w Poczdamie, Frankfurcie i Chociebużu oraz unikatowym Uniwersytetem Filmu i Telewizji im. Konrada Wolfa w Babelsbergu), a także licznymi instytucjami naukowo-badawczymi (czterema Instytutami Towarzystwa Fraunhafa, czterema Centrami Naukowymi im. Helmholtza, dziewięcioma instytutami z tzw. Stowarzyszenia Leibnitz oraz trzema Instytutami wchodzącymi w skład Towarzystwa im. Maxa Plancka) należy do regionów o największej koncentracji instytucji naukowych w całej Europie⁵. Udział nakładów na badania i rozwój w PKB regionalnym wprawdzie wzrósł od 2001 r. i wyniósł w 2014 – 1,6%, jednak był to czwarty najniższy wynik w Niemczech (po regionach: Saary, Saksonii-Anhalt i Szlezewiku Holsztynie). Charakterystyczna dla Brandenburgii jest także **niekorzystna struktura zatrudnienia i nakładów na B+R** przejawiająca się niskim zaangażowaniem

³ Przykładowo czas podróży pociągiem z Berlina do Düsseldorfu czy Frankfurtu nad Menem wynosi ok. 4 godzin.

⁴ Park stanowi część polsko-niemieckiego zespołu obszarów chronionych, który po polskiej stronie obejmuje Park Krajobrazowy Dolina Dolnej Odry oraz Cedyński Park Krajobrazowy.

⁵ [<http://www.mwfk.brandenburg.de/cms/detail.php/bb1.c.241248.de>, 12.04.2017].

sektora biznesowego (w 2014 r. drugi najniższy w kraju udział nakładów na B+R poniesionych przez sektor biznesowy – 28% przy średniej dla kraju na poziomie 68% oraz drugi najniższy udział pracowników z sektora gospodarki w personelu B+R – 33% przy średniej dla kraju 61%)⁶. W zestawieniu regionów europejskich wartości wskaźników innowacyjności dla Brandenburgii są szczególnie korzystne w odniesieniu do udziału zatrudnionych w innych usługach opartych na wiedzy (71% wartości lidera) oraz udziału zatrudnionych w mniej opartych na wiedzy usługach rynkowych (68%). Przeprowadzona analiza clusters wykazała, że region podwyższył model innowacji z klasy C na B ze względu na wzrost udziału prac B+R w PKB, udziału nakładów biznesowych w nakładach całkowitych na B+R oraz wzrost liczby patentów udzielonych przez Europejski Urząd Patentowy [por. Wojnicka 2015].

2. Ewolucja gospodarcza i rys historyczny regionu

2.1. Brandenburgia do czasów II wojny światowej

Brandenburgia historycznie obejmowała tereny w środkowym dorzeczu Łaby i Odry, gdzie w średniowieczu ścierały się żywioły niemiecki i słowiański. W XII-XIII w. zaczął zdecydowanie dominować pierwiastek niemiecki, który pozwolił na utworzenie **Marchii Brandenburskiej** składającej się z trzech obszarów: Starej Marchii na zachodnim brzegu Łaby, Marchii Środkowej pomiędzy Łabą i Odrą oraz Nowej Marchii na wschodnim brzegu Odry wzdłuż Warty i Noteci. W XIII w. ulokowane zostały tu liczne miasta na prawie magdeburskim (w tym Berlin, który stał się głównym ośrodkiem regionu), a do regionu napłynęło wielu osadników z głębi Niemiec. W 1415 r. rozpoczął się najważniejszy etap rozwoju Brandenburgii, kiedy to władzę objął książę Norymbergi Fryderyk Hohenzollern, zakładając dynastię, która utrzymała władzę do 1918 r. Jednocześnie tereny Starej Marchii zostały włączone do Saksonii (dziś Saksonii-Anhalt), zaś Państwo Brandenburskie zaczęło ekspansję w kierunku wschodnim, zakończoną połączeniem z terenami Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Mimo kryzysów związanych z wojną trzydziestoletnią w XVII w. i wojnami napoleońskimi na początku XIX w. Brandenburgia i Prusy pod rządami Hohenzollernów ustawicznie się rozwijały. Związane to było z napływem nowych mieszkańców z zewnątrz (m.in. Hugenotów z Francji) oraz rozwojem terytorialnym (Śląsk, Pomorze i Wielkopolska). Sama Brandenburgia traciła na znaczeniu w ramach coraz większego państwa. Związane było to z włączaniem coraz to nowych i bardziej rozwiniętych gospodarczo terenów, ale też rozwojem stolicy państwa – Berlina, mimo że do 1871 r. nie stanowił on samodzielnego bytu administracyjnego. Era industrializacji spowodowała gwałtowny rozwój Berlina, pozostawiając w tyle rolniczy region Brandenburgii.

⁶ [<https://www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/GesellschaftStaat/BildungForschungKultur/ForschungEntwicklung/Tabellen/FuEPersonalBundeslaenderSektoren.htm>, 12.04.2017].

2.2. Brandenburgia do czasu zjednoczenia Niemiec

Oprócz bardzo poważnych strat ludnościowych i zniszczeń wojennych Niemcy w wyniku zakończeniu drugiej wojny światowej doznały także istotnych strat terytorialnych. Rok 1945 przyniósł koniec Brandenburgii w dotychczasowym kształcie, bowiem straciła ona ok. 30% swojego dotychczasowego terytorium. Po pierwsze, dawne tereny Nowej Marchii na wschód od Odry zostały włączone do Polski. Po drugie, nastąpił **podział Berlina na cztery strefy okupacyjne**, który doprowadził do powstania Berlina Zachodniego jako enklawy w Niemieckiej Republice Demokratycznej. Ponadto do Brandenburgii zostały **włączone tereny Łużyc**, gdzie przetrwała słowiańska kultura Serbów Łużycańskich. W tym rejonie zostały także odkryte potężne złoża węgla brunatnego, który stał się podstawą rozwoju przemysłu w regionie⁷.

Brandenburgia znalazła się po wojnie w strefie **okupacji radzieckiej**, od 1949 r. weszła natomiast w skład powołanej do życia z inicjatywy Niemieckiej Socjalistycznej Partii Jedności (SED) pod egidą ZSRR – **Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD)**. Przez kolejne lata rozwój Brandenburgii, jak i całej NRD przebiegał zdecydowanie odmiennie i niezależnie od utworzonej na obszarze stref okupacyjnych brytyjskiej, amerykańskiej i francuskiej **Republiki Federalnej Niemiec (RFN)**. Oba państwa cechowały się odmiennymi systemami politycznymi, gospodarczymi, ideologicznymi oraz społecznymi, co bardzo wyraźnie zdeterminowało ich rozwój na kolejne czterdzieści lat i co do dzisiaj jest znamienne w skutkach. Republika Federalna Niemiec rozwijała się jako państwo „zachodnie”, z demokracją parlamentarną, gospodarką rynkową, które w wyniku pomocy gospodarczej Zachodu w ramach tzw. planu Marshalla stopniowo odbudowywało swoją pozycję na arenie europejskiej. Niemiecka Republika Demokratyczna jedynie z nazwy nawiązywała do systemu demokratycznego, w rzeczywistości funkcjonowała pod **dyktaturą partii komunistycznej (SED)**, która stopniowo przeprowadziła **nacjonalizację gospodarki** (rozbudowa przemysłu państwowego z jednoczesną likwidacją sektora prywatnego), reformę rolną w duchu **kolektywizacji** (wcześniej rolnictwo oparte było na wielkoobszarowych gospodarstwach junkrów), likwidację samorządu terytorialnego oraz stale rozbudowywała **aparatus przymusu** w postaci służby bezpieczeństwa Stasi oraz Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (zwalczającego działalność opozycji). W 1950 r. NRD została członkiem Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej, zaś w 1955 r. – Układu Warszawskiego. W sierpniu 1961 r. rozpoczęła się **budowa muru berlińskiego**, który miał oddzielać Berlin wschodni i część zachodniej Brandenburgii od Berlina zachodniego, a symbolicznie – przestrzeń realnego socjalizmu od wolnego kraju. Miał on powstrzymać falę masowych ucieczek do Niemiec Zachodnich (szacuje się, że w latach 1949-61 ze Wschodnich Niemiec wyemigrowało blisko 2,7 mln osób).

⁷ Zagłębie Łużyckie (tzw. *Lausitzer Revier*) to obecnie jedno z czterech w Niemczech, gdzie wydobywany jest węgiel brunatny (35% ogólnego wydobycia).

Przemiany w Europie Środkowo-Wschodniej w 1989 r. doprowadziły do upadku rządów komunistycznych w regionie. Kiedy w listopadzie 1989 r. **upadł mur berliński** i została przywrócona swoboda podróżowania pomiędzy RFN i NRD zaczęły się przygotowania do **zjednoczenia Niemiec**. Formalnie nastąpiło to 3 października 1990 r.

2.3. Trudny okres transformacji... w kierunku nowego kursu gospodarczego

Choć zjednoczenie Niemiec stanowiło kres ponad 40-letniego podziału Niemiec, to nie oznaczało automatycznie zakończenia wszystkich problemów. Największym wyzwaniem było **doprowadzenie do zmniejszenia różnic w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego** obszarów wschodnich landów w stosunku do landów zachodnich i możliwie szybkie włączenie landów wschodnich w system rozwiniętej gospodarki rynkowej RFN. Wiele projektów społecznych, gospodarczych i infrastrukturalnych określanych mianem *Aufbau Ost* jest finansowanych przez specjalny dodatek do podatków tzw. Solidaritätszuschlag i obecnie jest planowane do końca 2019 r. Pierwszy bardzo intensywny okres nadrabiania zapóźnień rozwojowych Niemiec Wschodnich przejawiający się chęcią bardzo szybkiego wyrównania poziomu życia i płac oraz bardzo wysokie transfery pieniężne nie tylko nie przyczyniły się do gwałtownej poprawy sytuacji Niemiec Wschodnich, ale wręcz doprowadziły do osłabienia gospodarki zachodnich landów. Początek XXI w. to dla Niemiec szczególnie apogeum problemów gospodarczych przejawiających się niskim tempem wzrostu, bardzo wysoką stopą bezrobocia oraz przekroczeniem limitu deficytu budżetowego.

Trudności okresu transformacji, niespełnione nadzieje związane z szybkim wyrównaniem poziomu rozwoju oraz perspektywa zmniejszających się transferów finansowych do Brandenburgii zapoczątkowały **zmianę sposobu myślenia o przyszłym rozwoju landu**, która najpełniej wyrażona jest w hasle „**Stärken stärken**”, **czyli wzmacniamy silnych** (por. podpunkt poniżej pt. Zmiana kursu politycznego – „wzmacniamy silnych”).

3. Zmiana modelu rozwojowego regionu

3.1. Czynniki stymulujące zmianę ścieżki rozwojowej

3.1.1. *Bliskość Berlina*

Niewątpliwie jednym z kluczowych czynników determinujących rozwój Brandenburgii jest **bezpośrednie sąsiedztwo Berlina**, stolicy i największego miasta Republiki Federalnej Niemiec, siedziby rządu i jednej z głównych metropolii europejskich. **Brandenburgia** jest klasycznym przykładem **regionu obwarzankowego** otaczającego

wyodrębnioną administracyjnie jednostkę centralną – Berlin. Stolica Brandenburgii – Poczdam – graniczy bezpośrednio z Berlinem (z centrum Poczdamu do centrum Berlina można dojechać komunikacją publiczną w niecałe pół godziny). Położone przy granicy z Polską miasta Frankfurt nad Odrą oraz Chociebuż dzieli już od Berlina większa odległość (odpowiednio 103 i 129 km), jednak czas dojazdu do centrum Berlina (odpowiednio 1:10 i 1:20 minut) czyni miasto dostępnym dla całego regionu.

Należy jednak podkreślić, że mimo niezmiennych uwarunkowań geograficznych (bliskość stolicy i charakter regionu obwarzankowego) znaczenie Berlina w rozwoju Brandenburgii zmieniało się w czasie. Można wyróżnić co najmniej kilka wydarzeń, które zdecydowanie wzmocniły naturalne oddziaływanie Berlina jako silnego ośrodka miejskiego na otaczający region.

Efekt stołeczny

Znamienną datą jest 20 czerwca 1991 r., kiedy niemiecki Bundestag zdecydował o **przeniesieniu stolicy** zjednoczonych Niemiec z Bonn **do Berlina**. Kolejnym ważnym impulsem w rozwoju Berlina i całego regionu były **przenosiny do Berlina siedziby władz federalnych**. Ustawa regulująca zasady przeprowadzki uchwalona została w 1994 r. i zakładała, że do Berlina przeniosą się parlament, urząd kanclerski oraz większość ministerstw, przy czym zarówno w Bonn, jak i w Berlinie miały zostać utworzone przedstawicielstwa ministerstw ulokowanych w drugim mieście. Ze względu na konieczność dostosowania Berlina do pełnienia nowej funkcji pojawiły się w mieście nowe inwestycje, które w latach 1995-2004 opiewały na kwotę ok. 6 mld €. Część z nich związana była z budową siedzib dla przenoszonych instytucji, część była środkami przeznaczonymi na rozwój samego miasta. Formalne przeniesienie siedziby rządu miało miejsce 1 września 1999 r. Głównym czynnikiem spowalniającym proces przeniesienia siedziby urzędów z Bonn do Berlina były i nadal są obawy przed negatywnymi konsekwencjami dla Bonn, w szczególności dla tamtejszego rynku pracy. Obecnie sześć z czternastu ministerstw posiada swoją pierwszą siedzibę w Bonn. Pierwotnie zakładano, że co najmniej 50% miejsc pracy pozostanie w Bonn. Praktyka okazała się inna. W 2008 r. Berlin osiągnął przewagę w tym zakresie, a w 2015 jego udział wzrósł do 63% [*Bericht der Beaufragten...* 2016: 13]. Same ministerstwa zapewniają w Berlinie ok. 12 500 miejsc pracy i liczba ta stale rośnie. Biorąc pod uwagę koszty funkcjonowania „podwójnej stolicy” należy się spodziewać, że z biegiem czasu presja na całkowite przeniesienie ministerstw do Berlina będzie rosła.

Z przeniesieniem stolicy oraz siedziby władz federalnych i innych urzędów państwowych do Berlina wiązano przede wszystkim nadzieje na wzmocnienie pozycji konkurencyjnej miasta w skali Niemiec i Europy. Zimm [1991: 106, za: Korcelli-Olejniczak 2004: 61] wskazuje, że: *impulsy generowane przez przejście funkcji stołecznych (...) mają znaczenie dla rozwoju Berlina jako lokalizacji usług o znaczeniu ponadlokalnym*. Zaś Postlep i Zimmermann [1995: 313, za: Korcelli-Olejniczak 2004: 61] podkreślają, że: *z czysto ekonomicznego punktu widzenia jest faktem, że przenie-*

sienie do Berlina siedziby rządu będzie jakościowo i ilościowo pozytywnym impulsem dla rozwoju gospodarczego (zakres i wielkość produkcji i zatrudnienie) regionu metropolitalnego Berlina. Dodatkowo, oprócz czysto gospodarczych konsekwencji niewątpliwie istotny był wymiar społeczny tego procesu, w tym m.in. wzrost prestiżu miasta (aspekt wizerunkowy) czy świadomość „bycia w centrum podejmowania ważnych decyzji”.

Przeniesienie stolicy Niemiec, a potem siedziby parlamentu i innych urzędów do Berlina wiązało się z jednej strony z „rozwojem demograficznym” – napływem bogatych urzędników wraz z ich rodzinami w okolice Berlina, z drugiej strony – fizyczna bliskość urzędów pozwalała na sprawniejsze załatwienie pewnych formalnych spraw (dr Inge Schlotzhauer, Ministerstwo Nauki, Badań i Kultury, Wydział Transferu Technologii, Programów Krajowych i Europejskich Programów Badawczych).

Silniejszy Berlin silniej oddziałuje na region

Kluczowym czynnikiem rozwojowym Brandenburgii jest jej położenie wokół Berlina. Do 2002-2003 roku wcale to nie stanowiło o przewadze konkurencyjnej Brandenburgii, bo Berlin nie rozwijał się bardzo dynamicznie. Ale od 2004-2005 roku obserwowany był bardzo dynamiczny rozwój Berlina, który w naturalny sposób „rozlewał” się także na cały region Brandenburgii (Andreas Bruns, Ministerstwo Gospodarki i Energii Brandenburgii, Wydział Strategii Polityczno-Gospodarczych, Regionalnych Centrów Wzrostu oraz Współpracy z Berlinem).

Siła oddziaływania Berlina na region w naturalny sposób uzależniona była od siły samego miasta. Berlin, który przez blisko pół wieku podlegał fizycznej dezintegracji, długo po zjednoczeniu Niemiec borykał się ze skutkami tego podziału i koniecznością integracji miasta [Dolata 2014: 15].

Stagnacja i trudności gospodarcze będące efektem procesu transformacji ustrojowej sprawiły, że w czternaście lat po zjednoczeniu Niemiec wyniki gospodarcze dla Berlina przedstawiały się gorzej niż dla 1991 r. Od 2005 r. obserwowany był jednak pozytywny trend wzrostowy w gospodarce, który nie uległ dużemu zahamowaniu nawet w zderzeniu z ogólnoswiatowym kryzysem finansowym i gospodarczym z 2008 r. (głównie spowodowane to było faktem, że gospodarka berlińska w małym stopniu nastawiona była na eksport). W efekcie w latach 2005-2013 Berlin wyróżniał się na tle Niemiec wyjątkowo wysokim wzrostem gospodarczym na poziomie 18,8% (podczas gdy w Niemczech osiągnął on poziom 11,6%) [25 Jahre Deutsche Einheit... 2015: 36].

Połączenie Berlina i Brandenburgii versus dobrowolna współpraca

Bliskość Berlina i Brandenburgii, a także specyficzny obwarunkowy charakter regionu to czynniki, które niejako same w sobie decydują o wzajemnym przenikaniu się obu organizmów. Choć granice administracyjne w wymiarze politycznym stają się raz mniej, raz bardziej wyraźne, to w codziennym życiu – mieszkańców czy przedsiębiorców – nie mają praktycznie żadnego znaczenia.

Granice administracyjne między Berlinem i Brandenburgią, które w wymiarze politycznym są bardzo wyraźne, w życiu codziennym – zdecydowanie tracą na znaczeniu (dr Peter Euelenhöfer, Agencja Przyszłości Brandenburgii (ZAB)).

Jednocześnie warto zwrócić uwagę, że współpraca między Berlinem a Brandenburgią to przede wszystkim współpraca między tysiącami pojedynczych ludzi, przedsiębiorstw, a nie współpraca determinowana decyzjami politycznymi na szczeblu obu landów (...) (dr Udo Rettweiler, Centrum Transferu Technologii/Park Naukowy GOLM w Poczdamie).

Kwestia współpracy czy wręcz połączenia obu jednostek była regularnie dyskutowana. Najbliżej połączenia obu jednostek było na przełomie 1995 i 1996 r., kiedy doszło do **referendum** zatwierdzającego projekt połączenia. Projekt przepadł w wyniku **negatywnego wyniku głosowania mieszkańców Brandenburgii**. Za połączeniem głosowały przede wszystkim Zachodni Berlin i aglomeracja berlińska w Brandenburgii, przeciwnie były zaś wschodnia część Berlina i peryferie Brandenburgii.

Temat połączenia Brandenburgii i Berlina pojawił się jeszcze raz na początku lat dwutysięcznych, jednak wobec braku poparcia społecznego nie wszedł nawet na ścieżkę formalną⁸. Wydaje się, że temat formalnego połączenia Berlina i Brandenburgii na dłuższy czas upadł. Jako główną przyczynę takiego stanu rzeczy wskazuje się przewagę Berlina w liczbie ludności w stosunku do Brandenburgii i wynikającą stąd obawę mieszkańców Brandenburgii, że po połączeniu zostaną oni zdominowani przez mieszkańców stolicy i utracą możliwość wpływu na rozwój sytuacji w regionie. Upadek idei formalnego połączenia dwóch landów nie spowodował jednak, że Berlin i Brandenburgia nie korzystają ze swojego wzajemnego położenia ani że współpraca uległa ograniczeniu.

⁸ Podział administracyjny prowadzi niekiedy do zabawnych podziałów. Jedną z berlińskich gazet w artykule na dwudziestolecie nieudanego referendum wskazuje choćby na Święto Reformacji (31 października), które jest dniem wolnym wyłącznie w Brandenburgii. W efekcie Berlińczycy nie dość, że tego dnia muszą pracować, to dodatkowo muszą „znosić tłumy” Brandenburczyków zjeżdżających do miasta w swój dzień wolny, za: [Lehrke 2015], [<http://www.berliner-kurier.de/berlin/kiez---stadt/laenderfusion-1996-als-berlin-und-brandenburg-nicht-zueinander-fanden-1346390>, 12.04.2017].

Jeszcze w 1996 r. do życia powołano Wspólny Departament Planowania Przestrzennego krajów związkowych Berlin i Brandenburgia (utrzymywany wspólnie przez oba kraje) [Laszuk 2012]. Oba kraje, jako pierwszy niemiecki region metropolitalny, wypracowały przyjęte w 2006 r. wspólne wytyczne kierunkowe⁹ i przyjęły nazwę „**Stołeczny region Berlin-Brandenburgia**”. Wyraźnym sygnałem świadczącym o ścisłej współpracy obu krajów związkowych były także kolejne dokumenty, jak nowa wersja Programu Rozwoju Kraju Związkowego 2007 (LEPro 2007) oraz Zintegrowany Plan Rozwoju Krajów Związkowych Berlin-Brandenburgia (LEP B-B) z 2009 r. Ponadto, w 2007 r. rozpoczęto na szeroką skalę wspólne działania w zakresie innowacyjności, czego owocem była przyjęta w 2011 r. *Zintegrowana Strategia Innowacyjności Krajów Związkowych Berlina i Brandenburgii* [*Gemeinsame Innovationsstrategie...* 2011]. W ramach strategii wyznaczono szesnaście kluczowych obszarów specjalizacji gospodarczej (tzw. *Branchenkompetenzfelder*), które stanowiły fundament do utworzenia branżowych klastrów.

Współpraca Berlina i Brandenburgii rozwijana jest także na podstawie pojedynczych umów o współpracy w określonym obszarze. Lista na oficjalnej stronie regionu metropolitalnego na 31.10.2015 r. zawierała 27 pozycji¹⁰.

Są obszary, gdzie ta współpraca jest po prostu niezbędna. Po 1990 roku konieczne były wspólne działania w zakresie rozwoju infrastruktury i planowania przestrzennego (...).

Był okres, kiedy współpraca była sprawą priorytetową, najwyższej wagi. Był okres, kiedy ta współpraca była jedynie obowiązkiem i formalnością. Obecnie ta współpraca odbywa się na wielu płaszczyznach, ale raczej nie jest czynnikiem determinującym rozwój Brandenburgii czy Berlina. Trudno wskazać wiele przykładów spektakularnych sukcesów tej współpracy, łatwiej przychodzi na myśl nieudane przedsięwzięcia, jak np. lotnisko Berlin-Brandenburg (Andreas Bruns, Ministerstwo Gospodarki i Energii Brandenburgii, Wydział Strategii Polityczno-Gospodarczych, Regionalnych Centrów Wzrostu oraz Współpracy z Berlinem).

Rozwój metropolii miało także wzmocnić uruchomienie nowego **lotniska Berlin-Brandenburg** na terenie dotychczasowego lotniska Schönefeld, które zgodnie z założeniami powinno stać się trzecim najważniejszym portem lotniczym w kraju (po Frankfurtie i Monachium). Projekt ten jest wspólnym przedsięwzięciem obu landów oraz państwa

⁹ Wytyczne kierunkowe określają ramy rozwojowe dla obu krajów na następne 15 lat.

¹⁰ Elementem współpracy, który odczuwać będzie każda osoba przebywająca w regionie, jest z pewnością związek komunikacyjny VBB będący jednolitym organizatorem transportu publicznego w obu landach. Unifikacja taryfowa kolei i transportu drogowego w regionie wskazywana jest za jedno z wzorcowych rozwiązań z zakresu organizacji transportu zbiorowego w regionie metropolitalnym.

i w myśl początkowych ustaleń miał być sfinalizowany w 2012 r. Niestety okazał się wizerunkową katastrofą i obecnie jest obiektem wielu żartów¹¹. W trakcie odbiorów technicznych konstrukcja terminala została zakwestionowana przez straż pożarną. Od tego czasu lotnisko wciąż pozostaje zamknięte, a nowy termin otwarcia nie jest znany.

3.1.2. Zmiana kursu politycznego – „wzmacniamy silnych”

Polityka pierwszych lat po zjednoczeniu Niemiec oparta w wymiarze krajowym na silnym dążeniu do **wyrównywania poziomu życia ludności** między wschodnimi a zachodnimi Niemcami, a w ujęciu regionalnym – do zmniejszania dysproporcji rozwojowych między poszczególnymi obszarami Brandenburgii **nie przyniosła oczekiwanych rezultatów**. Nie tylko nie następował oczekiwany proces konwergencji, ale wręcz zwiększały się różnicowania rozwojowe. Dodatkowo, perspektywa zmniejszających się transferów finansowych do Brandenburgii (zarówno z poziomu państwa, jak i Unii Europejskiej) przyczyniła się do zmiany filozofii myślenia o przyszłym rozwoju i **odejściu od tzw. Gießkannenprinzip** („wszystkim po równo”).

Kiedy jesteśmy silnie uzależnieni od transferów zewnętrznych (np. finansowania UE czy systemu wyrównywania nierówności między wschodnimi i zachodnimi Niemcami), to musimy uważnie obserwować, w jakim to kierunku idzie. Około 2004 r. zorientowano się, że te transfery nie będą płynęły wiecznie. Pieniądzy będzie coraz mniej, dlatego konieczna jest inna strategia postępowania, ponieważ ta obecna już długo się nie sprawdzi (Kathrin Lehmann, Ministerstwo Gospodarki i Energii Brandenburgii, Wydział Kłastrów i Wspierania Innowacji).

Nie bez znaczenia były także **niepowodzenia związane z realizacją „flagowych projektów”** (tzw. *Leuchtturm-Projekten*) regionu, które mimo pokładanych nadziei nie stały się kołem zamachowym rozwoju Brandenburgii. Symbolicznym wręcz przykładem takiej nieudanej inicjatywy był projekt firmy **CargoLifter AG**, która na terenie byłego wojskowego lotniska NRD w Brandenburgii (w największym samonośnym hangarze świata) miała zbudować sterowiec w technologii „lżejszej od powietrza”, a następnie produkować go seryjnie i tym samym zrewolucjonizować logistykę i transport ponadgabarytowy na całym świecie. „Kosmiczna” inwestycja opiewająca na kwotę 275 mln euro wsparta została przez rząd Brandenburgii blisko 50 mln euro

¹¹ Przykładowo w Niemczech mówi się, że nowy trójkąt bermudzki znajduje się między „niedoszłym” lotniskiem Berlin-Brandenburg, nową filharmonią w Hamburgu oraz nowym dworcem kolejowym w Stuttgarcie. W tym trójkącie bermudzki giną nie samoloty, a miliony euro, za: [*Niemiecki trójkąt bermudzki* 2017], [<http://www.gazetaprawna.pl/amp/1020799,niemiecki-trojkat-bermudzki.html>, 12.05.2017].

dotacji¹², jednak niespodziewanie w 2002 r. projekt upadł (nieodpowiednio zabezpieczony sterowiec został zniszczony podczas wichury), a firma Cargolifter AG ogłosiła niewypłacalność¹³.

*Pierwotnie wszelkie działania władz Brandenburgii ogniskowały się wokół **zwalczania słabości**, które były udziałem regionu po 1990 roku i wokół zapewnienia możliwie porównywalnych warunków życia ludności w całym landzie (...). Począwszy jednak od 2000 roku, a już zdecydowanie wyraźnie od 2005 roku, przyjęto odmienną drogę rozwojową polegającą na **rozwijaniu silnych stron Brandenburgii** i podejmowaniu działań służących rozprzestrzenianiu się pozytywnych efektów rozwojowych na gorzej prosperujące obszary. Temu służyła zarówno koncepcja „obszarów specjalizacji gospodarczej” (tzw. *Branchenkompetenzfelder*), jak i koncepcja „subregionalnych ośrodków wzrostu” (tzw. *Wachstumskerne*) (dr Peter Euelenhöfer, Agencja Przyszłości Brandenburgii (ZAB)).*

W 2002 r. nastąpiła zmiana na stanowisku premiera Brandenburgii. Matthias Platzeck (SPD) zastąpił Manfreda Stolpe i **zapoczątkował nowy kurs polityczny**, którego wizytówką są **dwie kluczowe koncepcje rozwoju**: koncepcja „subregionalnych ośrodków wzrostu” oraz „kluczowych obszarów specjalizacji gospodarczej”.

Koncepcja „subregionalnych ośrodków wzrostu” (tzw. *Wachstumskerne*) stanowiła swoistą odpowiedź na obserwowaną silną polaryzację rozwoju regionu. Zgodnie z przyjętymi założeniami wyróżniono 15 ośrodków wzrostu¹⁴, które odznaczały się ponadprzeciętnym w skali regionu potencjałem gospodarczym i naukowym oraz skupiały minimum 20 tys. ludności. W efekcie niewielkie pojedyncze ośrodki miejskie (np. Ludwigsfelde z 24 tys. mieszkańców) lub policentryczne struktury miejsko-wiejskie (np. Oranienburg-Velten-Henningsdorf z blisko 80 tys. mieszkańców) objęte zostały szczególnym wsparciem przez rząd Brandenburgii. Wyróżnione w ten sposób ośrodki wzrostu skupiające instytucje naukowe, handlowe, usługowe oraz gospodarcze miały stanowić bieguny wzrostu i siłę napędową dla okolicznych obszarów wiejskich, zapewniając ich mieszkańcom miejsca pracy, możliwość kształ-

¹² *Finanzhilfe für CargoLifter. Auch Brandenburg blockt ab 2002*, [<http://www.spiegel.de/wirtschaft/finanzhilfe-fuer-cargolifter-auch-brandenburg-blockt-ab-a-196114.html>], 12.04.2017].

¹³ W 2003 r. hala produkcyjna z przyległym terenem została zakupiona przez malezyjskie konsorcjum PLC/Colin Au za 17,5 mln euro na potrzeby stworzenia tropikalnego parku rozrywki „Tropical Islands”. Park rozrywki otwarty został w listopadzie 2004 r.

¹⁴ (1) Brandenburg nad Hawelą, (2) Chociebuż, (3) Eberswalde, (4) „Westlausitz” – Finsterwalde/Großräschen/Lauchhammer/Schwarzheide/Senfenberg, (5) Frankfurt nad Odrą/Eisenhüttenstadt, (6) Fürstenwalde (Szprewa), (7) „Schönefelder Kreuz” – Schönefeld/Königs Wusterhausen/Wildau, (8) Luckenwalde, (9) Ludwigsfelde, (10) Neuruppin, (11) Oranienburg/Henningsdorf/Velten, (12) „Prignitz” – Wittenberge/Perleberg/Karstädt, (13) Poczdam, (14) Schwedt (Odra), (15) Spremberg, [<http://www.mwe.brandenburg.de/sixcms/detail.php/bb1.c.412496.de>], 12.04.2017].

cenia oraz zaspokajania potrzeb wyższego rządu, a w efekcie przyczynić się do zahamowania odpływu ludności z tych terenów [Jezierska-Thöle 2011: 96].

Kolejną inicjatywą było wyróżnienie szesnastu **kluczowych obszarów specjalizacji gospodarczej** (tzw. *Branchenkompetenzfelder*)¹⁵, czyli branż gospodarczych charakteryzujących się dynamicznym wzrostem w ostatnich latach oraz potencjałem rozwojowym na przyszłość. Zidentyfikowane w ten sposób branże rozwijały się w wyróżnionych wcześniej „subregionalnych biegunach wzrostu”. Przykładowo, do kluczowych obszarów specjalizacji gospodarczej obszaru Oranienburg-Henningsdorf-Velten zaliczono: biotechnologię, przemysł tworzyw sztucznych i chemiczny oraz produkcję i obróbkę metali. Dalszym etapem priorytetyzacji i specjalizacji gospodarczej regionu Brandenburgii było wyłonienie spośród kluczowych obszarów specjalizacji gospodarczej **klastrów branżowych**. Wyróżniono **sześć wspólnych klastrów dla regionu stołecznego Berlin-Brandenburgia** (klaster energetyczny, optyczny, logistyczny („mobilność”), technologii informacyjno-komunikacyjnych, mediów i kreatywnej gospodarki oraz gospodarki zdrowotnej) oraz **pięć klastrów dla Brandenburgii** (przemysłu chemicznego i tworzyw sztucznych, branży metalowej, branży żywnościowej/spożywczej oraz turystyczny). Dla każdego z klastrów opracowany został szczegółowy plan działania mający na celu rozwój danego sektora oraz intensyfikację relacji między nauką a gospodarką.

Jednocześnie pod adresem klastrów formułowane są pewne zarzuty: **pozarnej koncentracji** (*(...) wspieramy wszystko poza wydobyciem węgla*), **specyficznego sposobu ich organizacji od góry do dołu**, tzw. *top-down* (*(...) nasze klastry są słabo „uziemnione”*), (*(...) firmy były do klastrów „zapraszane”, a nie była to inicjatywa oddolna*), **dyskusyjnego systemu doboru firm** (przedsiębiorstwa były do klastrów „zapraszane” spośród tych, które ubiegały się o publiczne wsparcie, w związku z czym siłą rzeczy nie obejmowały przedsiębiorstw, które z różnych względów z tego wsparcia rezygnowały, np. wystarczająco silnych i samowystarczalnych firm biotechnologicznych; poza tym kluczem doboru klastrów z konkretnych sektorów było wiodące PKD, które niejednokrotnie okazywało się zwodnicze¹⁶).

Kluczowe znaczenie dla rozwoju sieci branżowych i klastrów (a także dla promocji gospodarczej, pozyskiwania i wspierania nowych inwestorów, wspierania rozwoju technologii i innowacji oraz rozwijania współpracy gospodarczej z zagranicą)

¹⁵ (1) branża motoryzacyjna, (2) energetyka, (3) branża geoinformatyczna, (4) przemysł tworzyw sztucznych/chemiczny, (5) technologie transportu lotniczego, (6) produkcja i obróbka metali/mechatronika, (7) przemysł optyczny, (8) technologie transportu szynowego, (9) branża turystyczna, (10) biotechnologia/life science, (11) branża żywnościowa, (12) przemysł obróbki drzewa, (13) branża logistyczna, (14) media i ICT, (15) przemysł naftowy/biopaliwa, (16) przemysł papierniczy oraz jako branża przekrojowa – mikroelektronika, [http://www.mwe.brandenburg.de/sixcms/detail.php/bb1.c.175004.de, 12.04.2017].

¹⁶ Przykładem może być firma Heckler und Koch GmbH (H&K), która jako główne PKD ma wpisane mechanikę precyzyjną, w szczególności produkcję maszyn do szycia, a w rzeczywistości zajmuje się produkcją broni dla Bundeswehry a także wielu innych jednostek z całego świata (pistoletów maszynowych, karabinków automatycznych, karabinów szturmowych, karabinów wyborowych itd.).

ma **Agencja Przyszłości Brandenburgii** (*Zukunftsagentur Brandenburg GmbH*), która powstała w 2001 r. Zgodnie z założeniem jej klienci – inwestorzy oraz firmy lokalne – stoją w centrum działań wspierających, tzn. otrzymują wszystkie publiczne usługi wspierające przedsiębiorczość z jednego źródła¹⁷.

Ponadto **zmianie uległa także polityka w zakresie relacji z Berlinem** (por. podpunkt „Bliskość Berlina”).

*Kluczową decyzją w polityce landu Brandenburgii było **inne spojrzenie na zlokalizowany w centrum regionu Berlin**. Zamiast ignorowania jego obecności czy wręcz traktowania go jako największego konkurenta zaczęto zdawać sobie sprawę, że stanowi on o sile Brandenburgii i jest jej największym atutem.* (dr Peter Euelenhöfer, Agencja Przyszłości Brandenburgii (ZAB)).

3.1.3. Pozytywny efekt cyklu koniunkturalnego – odłożony efekt inwestycji

Po zjednoczeniu Niemiec panowało dość powszechne przekonanie, że **uda się powtórzyć „cud gospodarczy”**, jaki miał miejsce w latach 50. po II wojnie światowej [Moszyński 2013]. W pierwszych latach transformacji (1990-1996) tempo rozwoju gospodarczego nowych krajów związkowych dorównywało, a nawet przekraczało poziom Niemiec Zachodnich. Było to przede wszystkim efektem szybkiego rozwoju branży budowlanej możliwego dzięki transferom na modernizację infrastruktury landów wschodnich oraz uldze podatkowej dla inwestycji w nieruchomości.

Jednak już kolejne lata transformacji wyraźnie obnażyły błędność początkowych założeń i przyniosły trwałe załamanie wzrostu gospodarki nowych krajów związkowych. **Niskie tempo wzrostu gospodarczego** (dynamika realnego PKB w latach 1992-1996 wyniosła w Niemczech Wschodnich wprawdzie 9,0%, ale w kolejnym pięcioleciu 1997-2001 spadła do 1,6%), **skokowy wzrost bezrobocia** (14,1% w latach 1991-1995 i 18,4% w latach 1996-2000) **mimo bardzo wysokich transferów pieniężnych**¹⁸ z Niemiec Zachodnich (blisko 880 mld DEM w latach 1991-1997) [Moszyński 2013: 224] charakteryzowały sytuację Niemiec Wschodnich, w tym Brandenburgii. W 2003 r. bezrobocie w Brandenburgii osiągnęło rekordowy wynik 18,8% i od tego czasu stopniowo zaczęło spadać¹⁹.

¹⁷ [<http://www.brandenburgia.pl/gospodarka/rozwoj-gospodarczy/>, 1.06.2017].

¹⁸ Były to transfery z budżetu federalnego, z funduszu *Deutsche Einheit*, systemu ubezpieczeń społecznych, Paktu Solidarnościowego, podatku solidarnościowego oraz środków z Unii Europejskiej [Moszyński 2013: 227].

¹⁹ [<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/2520/umfrage/entwicklung-der-arbeitslosenquote-in-brandenburg-seit-1999/>, 5.05.2017].

Poza tym w latach 2002-2003 osiągnęliśmy tzw. „dołek rozwojowy” i od tego czasu **zaczęliśmy się systematycznie piąć do góry (...)**. To było zjawisko obserwowane w całych Niemczech (Andreas Bruns, Ministerstwo Gospodarki i Energii Brandenburgii, Wydział Strategii Polityczno-Gospodarczych, Regionalnych Centrów Wzrostu oraz Współpracy z Berlinem).

Niewątpliwie zmiany obserwowane w Brandenburgii nabrały silnego tempa. Według rankingu landów [*Zehntes Bundesländerranking...* 2012], przygotowywanego od 2004 r. przez Instytut Niemieckiej Gospodarki w Kolonii wraz z „Inicjatywą Nowa Społeczna Gospodarka Rynkowa” i tygodnikiem „Wirtschaftswoche”, Brandenburgia w 2011 i 2012 r. charakteryzowała się spośród wszystkich landów niemieckich największą dynamiką przemian gospodarczych (podczas gdy w 2004 r. – dane za lata 2001-2003 – zajmowała pod tym względem odpowiednio 14. miejsce). Rosnące tempo zmian nie pozwala jednak Brandenburgii na szybkie wyeliminowanie zaległości rozwojowych i pod względem aktualnego poziomu rozwoju gospodarczego Brandenburgia nie tylko nie poprawiła swojej pozycji, ale przesunęła się jeszcze w dół rankingu (z 11. miejsca w 2004 r. na 13. w 2012).²⁰ Warto zwrócić uwagę, że w relatywnie niewielkim stopniu na sytuacji gospodarczej Brandenburgii odbił się kryzys gospodarczy z 2008 r.

3.2. Bariery ograniczające rozwój

Do podstawowych problemów, które spowalniają procesy rozwojowe w Brandenburgii, należą przede wszystkim **dualna struktura regionu** – silne rozwiniętego obszaru w bezpośrednim sąsiedztwie Berlina i „podupadających” peryferii (w tym m.in. miast, które nie poradziły sobie z procesem restrukturyzacji przemysłowej po zjednoczeniu Niemiec) oraz **problemy demograficzne**.

Niewątpliwie najsilniejsze różnice rozwojowe w Niemczech determinowane są funkcjonującym przez ponad 40 lat podziałem zjednoczonych Niemiec na landy zachodniemieckie i wschodniemieckie. Jednak w granicach samych Niemiec Wschodnich, w tym także samej Brandenburgii obserwuje się silne dysproporcje rozwojowe mające swoje odzwierciedlenie na rynku pracy, w sytuacji ludnościowej czy przeobrażeniach konkretnych struktur miejskich [Dolata 2014: 22]. Silnie spolaryzowany rozwój regionu, stale rosnące dysproporcje rozwojowe między obszarem bezpośredniego sąsiedztwa Berlina a pozostałymi obszarami, ale przede wszystkim **brak perspektyw na rychłą poprawę spójności ekonomicznej i społecznej**, to czynniki istotnie hamujące rozwój regionu.

²⁰ W rankingu branż jest pod uwagę 55 wskaźników w następujących grupach tematycznych: rynek pracy (25%), poziom życia ludności (25%), atrakcyjność inwestycyjna (30%), struktura (gospodarcza, społeczna oraz kondycja samorządu) (15%), sytuacja przedsiębiorstw (5%) [*Zehntes Bundesländerranking...* 2012].

Brandenburgia jest piątym pod względem powierzchni krajem związkowym w Niemczech, podczas gdy pod względem liczby ludności zajmuje odległe dziesiąte miejsce (zamieszkuje ją niecałe 2,5 mln ludności). W efekcie region wyróżnia się **bardzo niską gęstością zaludnienia** (84 osób/km² przy średniej dla Niemiec na poziomie 230 osób/km²). Choć niższa gęstość zaludnienia i spadek liczby ludności charakterystyczne są dla wschodnich krajów związkowych Niemiec (cztery landy z najniższą gęstością zaludnienia to Turyngia, Saksonia-Anhalt, Brandenburgia oraz Meklemburgia Pomorze Przednie), to w przypadku Brandenburgii bardzo wyraźnie uwidacznia się wewnątrzregionalne zróżnicowanie sytuacji demograficznej.

Po 1990 r. wielu mieszkańców tych obszarów wyemigrowało do Niemiec Zachodnich w poszukiwaniu lepszych możliwości pracy, możliwości zrobienia kariery²¹. Do bardzo jaskrawych przykładów „kurczących się miast” (tzw. *schrumpfende Stadt*²²) w Brandenburgii zalicza się Frankfurt nad Odrą, Schwedt nad Odrą oraz Eisenhüttenstadt, w których od początku okresu transformacji liczba ludności spadła o ponad 20%, co pociągnęło za sobą procesy przekształcenia struktury morfologicznej miast [Radzimski 2015].

Podczas gdy liczba ludności okolic Berlina (tzw. *Berliner Umland*) wzrosła do 2040 r. o 6%, to pozostała część landu (tzw. *weiterer Metropolregion*) będzie borykała się z ubytkiem ludności na poziomie 22%. Szczególnie silnie problemami demograficznymi dotknięte są północne powiaty – Ostrprignitz-Ruppin, Prignitz oraz Uckermark, gdzie gęstość zaludnienia nie przekraczała w 2015 r. 40 osób/km². Ponadto, zgodnie z prognozami demograficznymi do 2040 r. liczba ludności w tych powiatach spadnie o ponad 20%. Negatywna sytuacja demograficzna charakterystyczna jest także dla południa regionu – w powiatach Oberspreewald, Elbe-Elster oraz Spree-Neisse prognozowany jest porównywalny spadek liczby ludności na poziomie 24-29%.

Region stołeczny Berlin-Brandenburgia wyraźnie podzielony jest na trzy części. Po pierwsze, Berlin. Po drugie, bezpośrednie otoczenie Berlina i po trzecie, pozostała część regionu. Według najnowszej prognozy ludności przewidywany jest ciągły wzrost liczby ludności w bezpośrednim otoczeniu Berlina, natomiast pozostała część regionu (najdalej położona od Berlina) będzie zmagana się ze stałym ubytkiem ludności. W związku z tym zamykamy szkoły w miejscach odległych od Berlina, budujemy zaś nowe w jego bezpośrednim sąsiedztwie (Andreas Bruns, Ministerstwo Gospodarki i Energii Brandenburgii, Wydział Strategii Polityczno-Gospodarczych, Regionalnych Centrów Wzrostu oraz Współpracy z Berlinem).

²¹ Jednocześnie większość z nich deklarowała chęć powrotu, jeśli zapewnione mieliby miejsce pracy, mieszkanie oraz opiekę przedszkolną dla dzieci.

²² Pojęcie to wywodzi się z języka niemieckiego i powstało w latach 80. XX w. na określenie starych ośrodków przemysłowych – np. miast Zagłębia Ruhry. Po 1989 r. mianem tym zaczęto określać miasta na obszarze byłej NRD.

Mimo że panuje ogólne przekonanie o nieuchronności pewnych procesów społecznych/demograficznych, to podejmowane są działania mające na celu zatrzymanie odpływu ludności. W szczególności silny nacisk położony jest w ostatnich latach na powrót do Brandenburgii osób, które opuściły kraj związkowy w trudnych czasach transformacji rozwojowej, kiedy nie było tu perspektyw rozwojowych²³.

To są procesy, których „politycznie” nie da się zatrzymać, można im tylko uważnie się przyglądać, żeby lepiej poradzić sobie z ich negatywnymi konsekwencjami. Trzeba pozwolić, aby w siłę rosły inne ośrodki miejskie, które pociągną za sobą (podobnie jak kiedyś silne ośrodki przemysłowe) rozwój okolicy i całego regionu (dr Peter Euelenhöfer, Agencja Przyszłości Brandenburgii (ZAB)).

Na razie wciąż borykamy się z problemem, że młodzi ludzie w szkołach lub na uczelniach wyższych nie są świadomi, jak bardzo zmienił się region, jak bardzo stał się atrakcyjny. Wciąż bardzo silne pokutują opowieści ich rodziców i przekonanie o nieatrakcyjności regionu. Rzeczywistość zmienia się zdecydowanie szybciej niż mentalność, świadomość ludzi (Andreas Bruns, Ministerstwo Gospodarki i Energii Brandenburgii, Wydział Strategii Polityczno-Gospodarczych, Regionalnych Centrów Wzrostu oraz Współpracy z Berlinem).

Jednak w obliczu utrzymujących się negatywnych trendów na rynku pracy – poziomie bezrobocia dochodzącego do 15% (w szczególności w powiatach Uckermark, Prignitz, Ostrprignitz-Ruppin, jak i w miastach – Chociebużu czy Berlinie), trudno mówić o trwałych podstawach rozwojowych i realnych szansach na zmianę tej sytuacji. Należy pamiętać, że obserwowane procesy mają charakter „błędnego koła” – „kurczące się” miasta charakteryzują się słabnącą dynamiką rozwoju gospodarczego, to z kolei pogłębia proces odpływu ludności [Dolata 2014].

Podsumowanie

Brandenburgia jest przykładem regionu, który dokonał w ostatnich latach istotnej zmiany swojej ścieżki rozwojowej. Na sytuację społeczno-gospodarczą Brandenburgii istotny wpływ miały czynniki zewnętrzne o charakterze systemowym lub w postaci pojedynczych „wstrząsów”. 40 lat funkcjonowania w ramach Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD), w warunkach gospodarki centralnie planowanej i fasadowej demokracji, następnie zjednoczenie Niemiec, konieczność transformacji i restruktury-

²³ Przykładowo, prowadzona była zakrojona na szeroką skalę akcja „Mach Mutti glücklich. Komm zurück” (tłum.: Uszczęśliw Mamę, wróć), która miała zachęcać ludzi młodych do powrotu do Brandenburgii przez odwołanie się do relacji rodzinnych.

zacji z silnym wsparciem finansowania zewnętrznego, w końcu przeniesienie do Berlina stolicy Niemiec i kolejno siedziby władz federalnych to czynniki, które na długie lata determinowały los regionu.

Wydaje się jednak, że kluczowe znaczenie, także w wykorzystaniu istniejących uwarunkowań zewnętrznych (w tym położenia w bezpośrednim sąsiedztwie Berlina), miała świadoma, pragmatyczna i **konsekwentnie realizowana polityka władz związkowych**. Obrany w latach 2004-2005 nowy kurs gospodarczy był wyrazem rozczarowania brakiem spektakularnych sukcesów polityki zmniejszania dysproporcji rozwojowych i wyrównywania poziomu życia ludności między wschodnimi i zachodnimi Niemcami oraz swoistą polityczną odpowiedzią na spodziewane ograniczenie transferów finansowych do Brandenburgii (zarówno z poziomu państwa, jak i Unii Europejskiej). Koncepcje „**subregionalnych ośrodków wzrostu**” (tzw. *Wachstumskerne*) oraz „**kluczowych obszarów specjalizacji gospodarczej**” (tzw. *Branchenkompetenzfelder*) stanowiące flagowe inicjatywy nowej filozofii rozwoju opierały się na **terytorialnej oraz sektorowej koncentracji** (odejście od dotychczasowego założenia *Gießkannenprinzip*, czyli „wszystkim po równo”).

Dzięki szczególnemu wsparciu finansowemu wyróżnionych 15 ośrodków miejskich (lub struktur miejsko-wiejskich) oraz jedenastu klastrów branżowych (wyłonionych na podstawie kluczowych obszarów specjalizacji gospodarczej) Brandenburgia dostała dodatkowy impuls rozwojowy, który w założeniu miał promieniować dalej na otoczenie. Dodatkowo, zmianie uległ stosunek do relacji z Berlinem – zamiast postrzegania go jako silnego konkurenta zaczęto zdecydowanie bardziej koncentrować się na korzyściach wynikających z potencjału takiego położenia i możliwej współpracy.

Choć pod adresem prowadzonych polityk formułowane są pewne szczegółowe wątpliwości i zarzuty (przykładowo zbyt mała liczba ludności i tym samym niewielka siła oddziaływania na otoczenie niektórych z subregionalnych biegunów wzrostu czy sposób organizacji systemu klastrów według modelu *top-down*), to niewątpliwie zapoczątkowane w ten sposób zmiany pozwoliły na uwzględnienie potencjałów terytorialnych/lokalnych, a także wpłynęły na zwiększenie świadomości i odpowiedzialności za swój rozwój.

Literatura

- Bericht der Beauftragten der Bundesregierung für den Berlin-Umzug und den Bonn-Ausgleich zum Sachstand der Umsetzung des Gesetzes zur Umsetzung des Beschlusses des Deutschen Bundestages vom 20. Juni 1991 zur Vollendung der Einheit Deutschlands vom 26. April 1994 (Berlin/Bonn-Gesetz)*, 2016, Bundesministerium für Umwelt, Naturschutz, Bau und Reaktorsicherheit, 10.10.2016.
- Büchner Ch., Franzke J., 2009, *Das Land Brandenburg. Kleine politische Landeskunde*. Brandenburgische Landeszentrale für politische Bildung.
- Dolata M., 2014, *Współczesne problemy rozwojowe Niemiec Wschodnich – perspektywa Regionalna*. „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna”, nr 28: 9-24.

- Finanzhilfe für CargoLifter. Auch Brandenburg blockt ab*, 2002, „Spiegel online”, 14.05.2002, [<http://www.spiegel.de/wirtschaft/finanzhilfe-fuer-cargolifter-auch-brandenburg-blockt-ab-a-196114.html>].
- Gemeinsame Innovationsstrategie der Länder Berlin und Brandenburg (innoBB)*, 2011.
- Jeziarska-Thöle A., 2011, *Modele rozwoju obszarów wiejskich Niemiec w strefie przygranicznej niemiecko-polskiej*, [w:] *Wiejskie obszary peryferyjne – uwarunkowania i czynniki aktywizacji*, M. Wesołowska (red.). *Studia Obszarów Wiejskich*, t. XXVI, IGiPZ PAN, Warszawa: 89-104.
- Jurkowska B., 2013, *Demografia a rynek mieszkaniowy we wschodnich landach niemieckich*. „*Studia Lubuskie*”, t. IX: 163-178.
- Korcelli-Olejniczak E., 2004, *Funkcje metropolitalne Berlina i Warszawy w latach 1990-2002: współzależność pozycji w systemie miast Europy Środkowej*. IGiPZ PAN, Warszawa.
- Laszuk A., 2012, *Najlepsze praktyki w Europie dla Mazowsza*. „*Mazowsze Studia Regionalne*”: 159-164.
- Lehrke G., 2015, *Länderfusion 1996. Als Berlin und Brandenburg zueinander fanden*. „*Berliner Kurier*”, 30.03.2015, [<http://www.berliner-kurier.de/berlin/kiiez---stadt/laenderfusion-1996-als-berlin-und-brandenburg-nicht-zueinander-fanden-1346390>].
- Moszyński M., 2013, *Transformacja systemowa wschodnich Niemiec w perspektywie „cudu gospodarczego” Ludwiga Erharda*, [w:] *Ordoliberalizm i społeczna gospodarka rynkowa wobec wyzwań współczesności*, E. Mączyńska, P. Pysz (red.). PTE, Warszawa: 219-237.
- Niemiecki trójkąt bermudzki*, 2017, „*Gazeta Prawna*”, 17.02.2017, [<http://www.gazetaprawna.pl/amp/1020799,niemiecki-trojkat-bermudzki.html>].
- Postlep R. D., Zimmermann H., 1995, *Wirtschaftsmetropole Berlin?*, [w:] *Hauptstadt Berlin*, 2, W. Süß (red.), Berlin Verlag, Berlin: 305-328.
- Radzimski A., 2015, *Między miastem kurczącym się a reurbanizacją. Zróźnicowanie rozwoju miast w Niemczech w latach 1995-2012*. „*Przegląd Geograficzny*”, nr 87: 659-682.
- Wojnicka-Sycz E., 2015, *Ścieżki rozwojowe regionów peryferyjnych w kontekście modeli procesów innowacji – ujęcie europejskie*. *Mat. niepub.*
- Wspólne planowanie dla Berlina i Brandenburgii. Region stołeczny Berlin-Brandenburgia*, 2010, Ministerium für Infrastruktur und Landwirtschaft, Poczdam.
- Zehntes Bundesländerranking. Bundesländer im Vergleich. Wer wirtschaftet am besten?* 2012, Institut der deutschen Wirtschaft Köln. Consult GmbH, Kolonia, [http://www.bundeslaenderranking.de/files/pdf/bundeslaenderranking_endbericht.pdf].
- Zimm A., 1991, *Die metropolitane Entwicklung Berlin*, [w:] *Stadtforschung in Ost und West Perspektiven und Möglichkeiten der Kooperation der großen*. Zentren Europa, Akademie für Raumforschung und Landesplanung, 116, Hannover.
- 25 Jahre Deutsche Einheit. Berlin in Zahlen*, 2015, Amt für Statistik Berlin-Brandenburg, Poczdam, [https://www.statistik-berlin-brandenburg.de/produkte/faltblatt_brochure/Berlin-in-Zahlen_25-Jahre-Deutsche-Einheit.pdf].

Strony Internetowe:

- [<http://www.mwfk.brandenburg.de>].
 [<https://www.destatis.de>].

[<http://www.mwfk.brandenburg.de>].

[<http://www.mwe.brandenburg.de>].

[<https://de.statista.com>].

[<http://www.brandenburgia.pl/>].

Podziękowania

Autorka dziękuje następującym osobom z Brandenburgii, które poświęciły swój czas i podzieliły się wiedzą na temat procesów zachodzących w regionie:

Andreas Bruns – Wydział Strategii Polityczno-Gospodarczych, Regionalnych Centrów Wzrostu oraz Współpracy z Berlinem w Ministerstwie Gospodarki i Energii Brandenburgii [Referat „Wirtschaftspolitische Strategie, Regionale Wachstumskerne, WMK, Zusammenarbeit mit Berlin”, Ministerium für Wirtschaft und Energie des Landes Brandenburg];

Miriam Büxenstein – Centrum Przedsiębiorczości i Badań na Uniwersytecie Europejskim Viadrina we Frankfurcie nad Odrą [Centre for Entrepreneurship und Research Europa-Universität Viadrina];

Peter Eulenöfer, dr – Dział ds. Innowacji i Serwisu w Agencji Przyszłości Brandenburgii z siedzibą w Poczdamie [Zukunftsagentur Branenburg GmbH];

Kathrin Lehmann – Wydział Klastrow i Wspierania Innowacji w Ministerstwie Gospodarki i Energii Brandenburgii [Referat „Cluster und Innovationsförderung”];

Ester Lindner-Kuhlmann – Centrum Innowacji i Technologii sp. z o.o., Spółka Wspierania Przedsiębiorczości w powiecie Szprewa-Nysa [Centrum für Innovation und Technologie GmbH, Wirtschaftsförderungsgesellschaft des Landkreises Spree-Neiße, Deutsch-Polnisches Eurozentrum];

Stephan Loge – starosta powiatu Dahme-Spreewald [Landrat, Landkreis Dahme-Spreewald];

Sandra Nolte – rzecznik prasowy Tropical Island Hoolding GmbH w gminie Krausnick;

Katrin Salchert – profesor, prorektor ds. transferu wiedzy i technologii na Brandenburgskim Uniwersytecie Technicznym w Chociebużu [Wissens und Technologietransfer und Struktur, Brandenburgische Technische Universität Cottbus Senftenberg];

Inge Schlotzhauer, dr – Wydział Transferu Technologii, Programów Krajowych i Europejskich Programów Badawczych w Ministerstwie Nauki, Badań i Kultury Brandenburgii [Referat „Technologietransfer, Bundesprogramme, Eu-Forschungsrahmenprogramm”, Ministerium für Wissenschaft, Forschung und Kultur];

Udo Rettweiler, dr – Centrum Transferu Technologii/Park Naukowy GOLM w Poczdamie [Technoogiezentrum Teltow].